

Poetik leksika: məcaz zərifiyyəti və orijinal obrazlaşdırma vasitəsi

Mələhət Babayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: milababayeva@mail.ru

Annotasiya. H.Cavidin gerçəkliyə fəal reaksiyası, sözün dürüst mənasında, yaradıcılıq psixologiyası, işlətdiyi hər bir dil işarəsində özünü hiss etdirir. Onun sənətkarlıq manerası, estetik zövq və intuisiyası yaradıcılığının bütün sferalarında fəal mövqe tutur. Bütün təsvir və ifadə vasitələri H.Cavidin qələmində az qala mükəmməl sistem, poetik postulat səviyyəsinə qaldırılır. Böyük bədii təfəkkür sahibinin yaradıcılıq potensialı və enerjisi məcazlar sisteminin kamilliyində güclü estetik düsturlar, formullar yaradır. Bədii düşüncələr heyvətəməz şəkillərə düşür və bütün hallarda şeir poetikasının mükəmməl qanunlarına əsaslanır. Məhz bu keyfiyyətlər ulu sənətkara ədəbiyyatımızda orijinal şedevrlər yaratmaq imkanları qazandırmışdır.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, poeziya, məcazilik, obrazlılıq, estetika

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16.10.2022; qəbul edilib – 20.10.2022

Poetic vocabulary: metaphorical elegance and original means of imagery

Malahat Babayeva

Doctor of Philosophy in Philological Sciences
Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.
E-mail: milababayeva@mail.ru

Abstract. H.Javid's active response to reality, in the honest sense of the word, creative psychology, makes itself felt in every language sign he uses. His artistic manner, aesthetic taste and intuition take an active position in all spheres of his creativity. All means of description and expression are raised to the level of an almost perfect system and poetic postulate in H.Javid's pen. The creative potential and energy of a great artistic thinker creates strong aesthetic formulas in the perfection of the system of metaphors. Artistic thoughts turn into amazing forms and in all cases are based on the perfect laws of poetry poetics. These qualities gave the great artist the opportunity to create original masterpieces in our literature.

Keywords: Huseyn Javid, poetry, metaphor, imagery, aesthetics

Article history: received – 16.10.2022; accepted – 20.10.2022

Giriş / Introduction

H.Cavidin enerjili və dinamik yaradıcılıq potensialı ona görə cəhanşümül, yüksək ideyalı və bəşəri əsərlər yaratmışdır ki, onun fitri istedadı dilin ən dərin qatlarına nüfuz etməyi bacarmışdır. Dildən faydalanma orijinal fərdi üslubun meydana gəlməsini stimullaşdırmışdır. Əsərlərinin dili göstərir ki, H.Cavidin yaradıcılıq psixologiyası fəvqəladə stixiyadır. Onun bənzərsiz yaradıcılığı, dildən faydalanma özünəməxsusluğu heç bir qəlibə, düstura sığmayan prosesdir. Onun üslubu zəngin bədii düşüncəsinin, dinamik təfəkkürünün, idrak potensialının məhsuludur. Həyat və sə-

nət prinsiplərinə sədaqəti onun üslubunda əks olunmuşdur. Odur ki, H.Cavidin obrazı canlandırmaq üsulu, ifadə özünəməxsusluğu onun bütün düşüncələrini fikir enerjisinə çevirə bilmişdir.

Əsas hissə / Main Part

H.Cavidin əsərlərində işlənən bütün ədəbi-bədii vasitələr birləşərək sistem yaradır, sistem daxilində obrazlı sözlər də monolit faktura təşkil edir ki, bu da ideyanın daha aydın ifadəsinə kömək edir. Məcəzi sözlərin orijinallığı göstərir ki, H.Cavid sözçülükdən uzaq sənətkardır. Onun şeirlərində yekrəng, yeknəsəq, basmaqəlib məcəzi söz birləşmələri demək olar ki, yoxdur. Onun qələmi insan ruhunun qəbul edə biləcəyi məcazlardan ustalıqla istifadə edərək möhkəm bədii sistem yaradır.

H.Cavidin dilində bütün sözlər poetik səciyyəlidir. Məcəzin hər bir növü H.Cavidin üslubunda geniş estetik zənginliyə, rəmz keyfiyyətlərinə malikdir. Məcəziləşdirilərək işlədilən sözlər obrazlı lövhələr yaratmaqla bərabər, öz təzəliyi və tərəvəti sayəsində təsvir obyektinin ən mühüm ştrixlərini qabarıq şəkildə səciyyələndirir. O da diqqətdən yayınmır ki, məcazların başlıca məziyyəti yüksək məzmunun mükəmməl forma ilə vəhdət təşkil etməsindədir. Onların şairanə keyfiyyəti və obrazlılığı emosional gərginliyə də təsir edir, müəllifin təlqin etdiyi ideya ilə, şeirin qayəsi ilə uyğunlaşır.

Ulu sələflərinin yolunu, zəngin ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən H.Cavid sözün ifadə imkanlarından forma yeniliyində, onun nizamlı təşkilində yararlanır. Ədəbi fikrin və ədəbi dilin təbiətinə nə qədər yaxın olsa da, arxaik formalardan uzaqlaşır, novatorluq xatirinə yeni deyim formalarına daha meyilli olur. Onun dilindəki çoxsaylı epitetlərin əksəriyyəti bədii kəşf kimi səslənir. Bu üsulla H.Cavid öz lirikasının dilini müxtəlif imkanlı üslubi materiallarla, konkret desək, bədii təyinlərlə təchiz edir. Leksik-frazoloji nümunələrin cəmləşdiyi mətnlərdə yeni səslənən, tərəvəti ilə fərqlənən epitetlər axtarışlarına girişir. Bədii fakta hansı psixoloji baxımdan asılı olaraq epitetlərdə ideyaya uyğun spesifik üslubi boyalar kəsb edir.

H.Cavidin dilində epitetlər həyat faktlarının, hadisələrin zahiri təsvirini yaratmaq üçün yox, daha çox bədii predmetin mahiyyətini üzə çıxarmaq üçün işlədilir. Epitet H.Cavid üçün elə üslubi əməliyyat vasitəsidir ki, onun vasitəsilə müəllif həyat faktlarının dərinliyinə nüfuz etmə imkanları qazanır və uğurlu alındığından aparıcı üslubi keyfiyyət həddinə çatır.

*Özündə bir sürü dəhşətli, sisli abidələr
Ki, daima saçar ətrafa kirli rayihələr. [2, s.31]*

*Əmin olun ki, pək aldanmıyorsunuz: yalınız
Bu tatlı fikri yaşatmaq qolay deyil, biliniz! [2, s.37]*

Oxucunun emosional və əqli tələbatını ödəmək üçün H.Cavid şeirə epitetlərlə elə bədii naxışlar vurur ki, bu naxışlar mətni təşkil edən digər dil materialları içərisində asanlıqla seçilir. Epitetlər daxil olduğu kontekstə emosional ton verir. “Sisli abidələr”, “kirli rayihələr”, “tatlı fikir” kimi bədii təyinlər təbii nitq axarına qoşulub bədii sistemdə ön plana keçir. Onlar bədii sistemdə qeyri-adiliyi, üslubi tərəvəti və orijinallığı ilə oxucunun nəzərini özünə yönəldir.

H.Cavidin bədii irsində və poetik nitqində məcazlar şairin intellektual keyfiyyət, emosional məziyyətlərlə müşayiət olunur. Onun lirikasındakı məna zənginliyini, fikir genişliyini poeziya dilinin təkamülündə görmək çox asandır. İfadə tərzində, deyim manerasında şairin lirik düşüncəsinin maddi forması olan dilindəki epitetlər fərdi üslubuna, poeziyasının təbiətinə çox uyğundur. Onlar ilk növbədə şairin düşüncə vüsətindən yaranmış, beləliklə də H.Cavid qələminin üslubi səciyyəsi-ni müəyyənləşdirmişdir. H.Cavidin şair mədəniyyətinin əsas cizgiləri epitet mükəmməlliyində üzə çıxır. Şair mədəniyyəti anlayışı bədii yaradıcılıq vərdişləri, poetik təsvir vasitələri məzmunu daşı-mır, bu anlayış daha geniş keyfiyyəti əhatə edir. Epitetlərin mükəmməlliyi şair mədəniyyəti anlayışının vacib tərəflərini, siqlətli cəhətlərini çox dürüst əyaniləşdirir:

*Demək ki, qalmaqacaq zülmədən cihanda nişan...
Aman, nə tatlı bir əfsanə, həm nə süslü yalan!*

*Əvət, bu nəş'əli, həm şairanə bir xülya,
Xəyala, hissə pək uyğun, sevimli bir rə'ya...
Qucaq-qucaq edilən tatlı və'dlər pək çoq;
Saqın inanma! Yalan... Yoq, zəif için haq yoq!.. [3, s.52]*

H.Cavidin üslubunun bənzərsizliyini, dilinin zənginliyini, onun füsunkar lirikasını oxucu dərhal seçir. Çünki dahi şairin poetik fikirlərində canlı nitq kitabları, psixoloq ümumiləşdirmələri olduqca mükəmməldir. Fəlsəfi sentensiyalar bu möhtəşəm qələm sahibinin şeir dilini xüsusi üsluba malik bir bədii dil faktı kimi qabarıqlaşdırır. Bədii şəraitdən, üslubi situasiyalardan asılı olaraq, Hüseyn Cavid münasib sözü, ifadə ölçülərini öz fikirlərinin boyuna sərrast biçə bilir. Onun yaradıcılıq təcrübəsində nə modelləşmiş, ştamplanmış üslub, nə də anarxiya səviyyəsinə qalxan pərakəndəlik yoxdur. Hər bir dil faktı, hər bir işarə öz yerində olduğu üçün gözəl və cazibəlidir. H.Cavid bütün yaradıcılıq təcrübəsində həmişə harmoniyayı gözləmiş, təsir altına düşməmişdir. Lirik janrın ənənəvi imkanlarından geniş bəhrələnən şair fikirlərini ana dilimizin zəngin koloriti ilə daha da gücləndirmişdir. Bu da öz növbəsində onun dərin fikirlərinə, fəlsəfi mühakimələrinə emosionallıq və poetik siqlət gətirmişdir.

Epitetlər onun misralarında estetik biçim alır, iti fəlsəfi düşüncəsini obrazlı şəkildə ümumiləşdirir, nəticə etibarilə şairin dilini aforistik elementlərlə zənginləşdirir. Epitetlərin bilavasitə köməyi ilə H.Cavid zamanın ictimai pafosunu, dövrünün publisist-siyasi diqtəsini obrazlı ifadələrlə deyir. Bədii təyin kimi formalaşmış sözlər şairin poetik mətnində lirikləşir, şeirin bədii formasına üslubi yenilik, bəzi hallarda isə qeyri-adilik gətirir. Məsələn, “Dəniz tamaşası” adlı irihəcmli şeirdəki epitetlər (“gümüş sular”, “pəmbə çiçək”, “sönük baqışlı dəniz”, “kor beyinlər”, “dəli, alevli söz” və s.) şeirin ümumi ruhuna laqeyd deyil, əksinə onların bədii üslubi semantikasını müəllifin söz istedadının monumentallığının göstəricisidir. Sadalanan bədii təyinlərin hər biri estetik siqlətlidir. Onlar intonasiyanın gücləndirilməsində, məntiqi vurğunun yaradılmasında poetik nişanələr kimi çox fəaldır. Epitetlər obrazın məzmununu dolğunlaşdırır, daha dəqiq desək, dəniz obrazı munis, lirik gözəllik obrazına çevrilərək yeni semantik təyinat alır. O da maraqlıdır ki, epitet yaradıcılığının hamısı xalq dilinin və düşüncəsinin zəminində gedir. H.Cavidin qadir qələmi obrazlı dillə əsl şeiriyyət nümunəsi yaradır:

*Uzaqda bağçalar, əlvən çadırlar, ormanlar,
Alevlənilib də parıldar, **gümüş sular** çağlar.
Mələklər əl-ələ vermiş uçar, qaçar, oynar;
Mənəksə, **pəmbə çiçək** püskürür yanardağlar. [4, s.55]*

*Bu dərinlikdə bir həqiqət var,
Gizlidir gərçi **kor beyinlər** için;
Lakin ülviyyətilə həp parlar,
Bəllidir görmək istəyənlər için. [4, s.56]*

***Dəli, sərsəm** düşüncələr coşaraq,
Göydə uçmaq dilərdi həp qoşaraq. [4, s.56]*

*Qorqu çökmüşdü hər kəsin yüzünə.
Öndə bir **möhtəriz baqışlı pəri**
Düşünürkən, baqıb ala gözünə,
Gördüm **atəşli bir əməl** saqlar,
Ta uzaqlarda bir təsəlli arar. [4, s.57]
Göydən ayrılmayan **alevli gözü**
Saçar ətrafa şö'leyi-iman. [4, s.57]*

Göründüyü kimi, epitet yaradıcılığında H.Cavidin bədii dili olduqca fəaldır və bu bir tərəfdən lirik janrın estetik təbiətindən irəli gəlsə, digər tərəfdən müəllifin professional vərdişlərinin

kamilliyi ilə şərtlənir. Mətnin ümumi mündəricəsinə uyuşan epitetlərin xüsusi emosiya yükü kontekstin ümumi məna ağırlığına təkan verir. Şairin dil-üslub fəalliyini doğruldur. H.Cavidin yazı tərzində bədii təyinlər təzəliyinə görə xoşagəlimli olur. Bu da ümumxalq danışq dilinə yaradıcı münasibətdən qidalanır.

H.Cavid dünyanın, cəmiyyətin qlobal problemlərinə özünün sənətkar mövqeyini bildirməklə yanaşı, həm də bu ağırlı, izzətli doğuran problemlərin dərinliklərinə nüfuz edir, bu problemlərin yaranmasının obyektiv və subyektiv səbəblərini üzə çıxarmağa, onları obrazlılaşdırmağa güclü meyil göstərir. Böyük sənətkar öz mövqeyini olduqca sıqlətli üsulla, aforistik deyimlə oxucuya çatdırır. Lirik əsərlərində irəli sürülən və təhlil edilən mövcud problemlərin düyününü açmaq üçün bütün bədii təsvir və ifadə vasitələrinin imkanlarından maksimum istifadə etməyə cəhd edir. Qlobal problemlərin bədii yozumu mütəfəkkir şairin subyektiv meyarından keçir. Məhz buna görə də onun yaradıcılığında ümumbəşər problemlərə yanaşma, onları qiymətləndirmə meyarları da təbii- dir ki, fərdi xarakter daşıyır. Bu fərdi cəhət sənətkarın məcazi deyim üsullarında da özünü göstərir. H.Cavidin epitetlərinin estetikasını qiymətləndirərkən demək lazımdır ki, məcazın bu növü söz sənətkarının ana dilinin materiallarına yaradıcı münasibətin təzahürü olaraq ortaya çıxır. Şairin bu sahədəki təcrübəsi bir daha göstərir ki, şeirin həyatında üslubi monumentallıq həlledici amildir və müəllifin ədəbi şəxsiyyət kimi etiraf olunmasında başlıca faktordur.

Epitet H.Cavidin üslubunda fikri qnadlandıran, hisslər aləmini təzələşdirən bədii təsvir vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də müəllifin poetik ehtiyaclarını maksimum yerinə yetirir, bədii zərurət yarananda sözün estetik qayəsinin bütün aspektlərinə toxunmaq naminə misra strukturlarına daxil edilir. İzah etməyə ehtiyac yoxdur ki, H.Cavidin dilində hər bir epitet konkret obrazın ifadə vasitəsidir, poetik fikrin daşıyıcısıdır:

*Çəkinmə, gül! O lətif, incə, **nazlı qəhqəhələr**
Simaxi-ruhimi öpdükcə məsti-zevq olurum. [2, s.62]*

*İnan ki, bir **acı söz**, bir baqış, bir **incə gülüs**
Kədərli, sıtmal bir qəlbi tırmalar, yaralar. [2, s.63]*

*Sanki bir nevsükuftə gül fidanın
Pəmbə tüllər ihatə qılmışdır. [2, s.64]*

H.Cavidin əsərlərində obraz kamilliyi sənətkarlığının əsasıdır və onun lirikasında bədii obraz daha çox forma ilə məzmunun özünəməxsus birliyi, duyum və deyim vəhdəti kimi çıxış edir. Onun əsərlərinin novator estetik mahiyyəti və xüsusiyyətləri birinci növbədə dil materiallarının obrazlılığında meydana çıxır. H.Cavid sözünün, poeziya sənətinin estetik əsasında obrazlılıq və onun ifadə vasitələrinin mükəmməllikləri dayanır. H.Cavid bütün məcazlar sistemində olduğu kimi, epitetlərdə görünən sənətkarlığı, novatorluq qabiliyyəti onun üslubi imkanlarından son dərəcə səmərəli və geniş istifadə edə bilmə səriştəsinin kamilliyi ilə ölçülür.

H.Cavidin əsərlərində ənənəvi məcazlar, vərdiş etdiyimiz epitetlər də yox deyildir. Mətn kontekstinin mükəmməlliyi onları da oxucunun yaddaşına yeni çalarlarla həkk edir. Ancaq məcaz novatorluğu H.Cavid üslubunu şərtləndirən ən vacib amildir. Sözlərin, mənaların spesifik, qeyri-adi əlaqələnməsi özünəməxsus bədii sintaktik mühit yaradır. Gözəl və nüfuzedici alınmasına səbəb epitetlərin qeyri-adi sintaktik vəhdətindən qaynaqlanır. Şairin yaratdığı mükəmməl bədii lövhələr epitet formasında məcazlaşan sözlərin birlikdə törətdikləri parlaq poetik obrazların heyətə doğuran yeniliyidir. Bu, ona dəlalət edir ki, H.Cavidin obraz yaradıcılığında yüksək dərəcəli həssaslıq, qeyri-adi hazırcavablıq var və bunun bilavasitə sayəsində epitetlər mükəmməl nitq şəraitindən doğularaq doğulduğu şəraitə müəyyən üslubi ton verir:

*Bilmədim, uydum şu **məcnun gönlümün** fəryadına,
Eşqə dil verdim, bəladan başqa bir şey görmədim*

*Görmədim əsla dikənsiz gül, **qaranlıqsız işıq**,
Hər visalı daima tə'qib edər bir ayrılıq. [4, s.69]*

*Açmasın çiçəklər, gülməsin güllər,
Ötüşməsin **sirin dilli** bülbüllər..
Göz yola dikməkdən bağrım oldu qan,
Bir xəbər yoq **hılal qaşlı yarım**dan..
Xatirə gəldikcə mavi gözləri,
Süzgün baqışları, tatl sۆzləri... [4, s.74-75]*

*Dərin-dərin uçurumlar, **vərəmli fırtınalar**..
Kəsik tərənələrim, hər zəhərli qayğularım. [4, s.103]*

H.Cavidin lirik təhkiyə üsulu olduqca cazibədardır. Onun təhkiyə üslubunda dilimizin əlçatmaz zirvələrinin şahidi oluruq. Hər sözdə, hər nidada, bütün vokativlərdə Azərbaycan dilinin milsiz rəyhəsini, şəhədi-şənərini duyuruq. Bu dilin şeiriyyəti, musiqisi bizi heyrətə gətirir. H.Cavidin şeirinin hər sətirində doğma dilimizin füsunkarlığını və monumentallığını hiss edirik və onun ilahi qüdrətinə sevimli şairin təsvirində obyektiv düşüncə, predmetsiz fikir yoxdur. O, konkretliyi, maksimum əyanliyi sevdiyi üçün zaman, məkan və cəmiyyətlə bağlı obrazları inandırıcıdır. H.Cavidin hadisələrin sosial-psixoloji səbəblərini sərrast bədi dillə açır, ən səciyyəvi detalları qabartmaqla hərəkətdə olan zamanın dialektikasını oxucuya böyük ustalıqla təqdim edir. Şair nümunəvi bədi dil və canlı üslubla cəmiyyətin alt qatlarına, ən dərin yaruslarına nüfuz edir. Nüfuz etdiyi cəmiyyətin, hadisələrin mahiyyətini canlandırmaqla H.Cavid daha çox mənəvi-əxlaqi normaların öz məcrasından çıxmasını, onun səbəblərini, çıxış yollarını canlı lövhələrlə əyaniləşdirir. Bu prosesdə bədi dil amili aparıcı mövqedə dayanır. Dil amili sənət faktoruna çevrilib bədi məntiqi gücləndirir. Bu səbəbdən H.Cavidin əsərlərində, onun cazibəli lirik təhkiyəsində bədi məntiq güclü olduğu kimi, həm də inandırıcıdır. O da təkzibolunmazdır ki, bədi məntiqin güclənməsində məcazi sözlər, o cümlədən bədi təyinlər də vacib rol oynayır. Epitetlər H.Cavidin lirikasında güclü psixoloji təfərrüatın yaradıcısı kimi bədi təhkiyəyə daxil edilir. Bu da lirik əhvali-ruhiyyənin dinamikasını gücləndirir, obraz yaratma prosesində, psixoloji təkamülün daxili ekspressivliyinin qüvvətləndirilməsində müstəsna rol oynayır.

Təsədüfə deyildir ki, H.Cavidin poetik leksikasında epitetlər yeni-yeni psixoloji çalarlar, hiss və həyəcan məqamları oyadır. Əksərən onun lirikasında fikir və duyğular, həyəcan məqamları epitetlərin oyatdığı emosiyalar üzərində təməl tutur.

***Kədərli**, sisli bir aqşamdı, ağlıyordu səma;
Bütün üfüqləri sarmışdı möhtəriz, məhcub..
İnanmaq istəmiyordum ki, **gül yanaqlarını**
Əcəl xəzan kibi çöksün də eyləsin pəmal.
Yarın sən kibi onlar da hər sönüb bitəcək,
Bu gündən iştə o **solğun, vərəmli çöhrələri**... [1, s.110-111]*

H.Cavidin lirikasındakı ifadə tərzii və onun nüfuzediciliyi mündəricəni bütün aspektləri ilə qavramaq vərmişləri aşılayır. Xalq dilindən, onun obraz yaratma imkanlarından istifadə mədəniyyəti qələm məhsullarının estetik sanbalına yeni-yeni məziyyətlər əlavə edir. Həm də təqdirəlayiq hal kimi xüsusi qeyd olunmağa layiqdir ki, H.Cavidə məcazlaşmış sözlərdən mexaniki istifadə yoxdur. O, bədi təsvir vasitələrindən uqurla bəhrələnir, epitetləri məqsədyönlü şəkildə kontekstə cəlb edir. Mükəmməl epitetlər H.Cavidin poetik dili üçün səciyyəvi olan mühüm üslubi fiqurdur.

H.Cavid üçün epitet yaradıcılığı təsvir obyektinin obrazlı məğzinə poetik münasibətdir, həyata analitik baxışdır. Bədi təyinlər həmçinin müxtəlif semantika daşıyıcısı olan sözlərin arasındakı üslubi təmasdır, müəllifin varlıqlar arasındakı assosiasiyaları seçmə və duya bilmək istedadıdır. H.Cavidin yaradıcılığı, onun bənzərsiz üslubu üçün məcazi sözlər çox səciyyəvidir və güclü poetik

təlqin vasitəsidir. H.Cavid həyata bədii-fəlsəfi baxışla nüfuz edərəkən epitetlərin işlənmə tezliyi də artır. Onun mühakimələrində və bədii məntiqində olan qətiyyət epitetlərin bünövrəsində dayanan obrazlılığı da fəallaşdırır. Şairin bu təcrübəsi göstərir ki, epitetlər onun deyim tərzində, üslubunda təbii əsaslarla mövcuddur:

*Gülümsərlər, fəqət həp gözlərində
İntiqamlı şimşəklər çaqar, durur.
Çırpınırlar, solmuş bənizlərində
Bir çox **gizli, sönük əməllər** uyur. [1, s.136]*

*Səninlə ruhuma ilham olundu həp əsrar.
Nə var ki, bilməm o şahin baqışlı gözlərdə!? [1, s.102]*

*Endir şu qanlı pərdəyi, ey rəhnüməyi-şər!
Endir də bir qədər nəfəs alsın bəni-bəşər. [1, s.79]*

Hüseyn Cavidin gerçəkliyə fəal reaksiyası, onun yaradıcılıq psixologiyasından irəli gəlir. Onun estetik zövq və intuisiyası fərdi yaradıcılıq manerasına, sənətkarlıq dəsti-xəttinə çox uyğundur, şairin hökm şəklinə qalxan mülahizələri elə ümumiləşdirilir ki, burada ifadə qəliblərinin sanbalı, linqvistik vahidlərin modelləşdirilməsi dərhal hiss olunur. Üslubi fiqurların mükəmməlliyi sənətkarın yaradıcılıq potensialının təzahürləri kimi görünür. Onun yaradıcılıq enerjisinin daşıyıcıları olan dil faktları xüsusi çeviklik qazanır. O səbəbdən də H.Cavidin poetik hökmlərinin hər biri nümunəvi düsturlarla əks olunur, ən müdrik kəlamlar mükəmməl formullara asanlıqla sığışdırılır. Bu keyfiyyətli əlamət H.Cavidin öz yaradıcılıq laboratoriyasının təkrarolunmazlığını, yaradıcılıq praktikasının əvəzolunmazlığını təsdiqləyir. Bu o deməkdir ki, Hüseyn Cavid təbi coşğun bir dəniz kimidir; onun öz dinamikası var, lirik təhkiyənin sürəti və tempi heç kimə bənzəmir, şairin fikir axını öz məcrasından kənara çıxmır. Ulu şairin romantik yaradıcılıq sirləri, sənətkarlıq möcüzələri göstərilən orijinallıqlardan güc-qüvvət alır.

H.Cavidin təfəkkür analitizmi, zəngin zövq aşılaman mükəmməl nitq vərdisləri ulu bir qayəyə xidmət edir: sözün qüdrətini və estetikasını üzə çıxarmaq. Odur ki, H.Cavidin dilində təzahür edən bütün epitetlər mükəmməl şeir quruculuğunun modellərinə uyğun, şeir arxitektonikasının vəhdətinə olduqca münasibdir. Epitetlərlə H.Cavidin misralarında bədiilik təbiiləşir, bədii məntiqi qətiləşdirir. H.Cavidin epitetləri emosional məzmunu və rəvan ahəngi ilə seçildiyindən onda həm də klassik şeir dilinin təbiiliyi və sərrastlığı duyulur. Şairin söz ehtiyatı, dilə bələdliyi bütün incəliyi ilə üzə çıxır.

“Qüruba qarşı” şeirindəki epitelərə diqqət yetirsək, görürük ki, “dilbər günəş”, “atəşli, zəhrəgin dumanlar”, “dalğın günəş”, “tutqun günəş”, “yorğun günəş” söz birləşmələrinin hər birinin iş-tirak etdiyi misralar cazibəli bir lövhəni xatırladır. Söz cizgiləri müəllifin poetik mətləbini aydın rəmzləşdirir, həzin bir tablo canlandırılır:

*Günəş, **dilbər günəş** sıyrılsa yalnız **sisli çarşafdan**,
Olur zənnimcə hər kəs, hər gönül bir an için xəndan.
Dəmadəm **fısqıran atəşli, zəhrəgin dumanlardan**
O gülğün çöhrə guya sarsılır, məhcub olur hər an.
Əvət, **dalğın günəş, tutqun günəş** haqsız deyil, zira
Bütün yirminci əsrin müstəbid evladı həp alim...
Əvət, **dalğın günəş, yorğun günəş** haqsız deyil, zira
Bütün yirminci əsrin müstəbid evladı həp zalim...
Əyilməzəkən mələk insana, olmuş aqibət şeytan. [1, s.77]*

Epitetlərdə H.Cavid oxucunun hisslərinə daha asanlıqla sirayət edir, təsvirin doğurduğu duyğular, həzinlik, təzadlı lövhələr bədiiliyə çevrilir. Bütün hallarda şair yaradıcılıq məntiqinin tələb-

lərini doğruldu. Yuxarıdakı nümunələrdə diqqətçəkən bir məqam da ondan ibarətdir ki, epitetlərin üslubi təsirində bədii və publisist aksentlər bütövləşir, təbiət və sosial tonlar qaynayıb-qarışır.

Yaradıcı təfəkkürünün bütün tərkib hissələri kimi H.Cavidin məcazlar sistemi mükəmməl, yetkin obrazların əks-sədasına çevrilir. Onun hər şeir nümunəsində dolğun yaradıcılıq yolu keçmiş bir qələm sahibinin mükəmməl söz sənəti, sənətkarlığı ilə üz-üzə dururuq. H.Cavidin əsərlərində qaldırdığı problemlər, məsələnin qoyulduğu və bədii həlli həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Şeir formasının tapılmasında ifadələrin, məcazi sözlərin, o cümlədən epitetlərin dəqiq seçilməsi yüksək həssaslıqla həyata keçirilir. Bütövlükdə bədii təyinlərin ölçülü-biçili keyfiyyətləri mətnin kamil strukturuna, forma gözəlliklərinə də xüsusi cazibədarlıq verir. H.Cavidin bədii üslub orijinallığı konkret məcazların, obrazlı ifadələrin işlənməsində aydın görünür. Epitetlərə geniş yer verilməsi H.Cavid üslubunda gözə çarpan məziyyətdir və biz onların işləliyində üslubi zərurətlərin şahidi oluruq. Bu işləmələrdə əsas qayə ondan ibarətdir ki, H.Cavid mükəmməl obraz doğuran söz birləşmələrini öz üslubunda, diqqətçəkən ifadə tərzinə uyğun şəkildə mətnin bədii strukturuna daxil etməklə kamil obraz yaratsın. H.Cavidin davamlı mühakimələrində epitetlərin sərrast ümumiləşdirmə keyfiyyətləri, bədii ümumiləşdirmələri aforizm kimi səslənir, söz birləşmələrinin bədii məcazi məzmunu dahi şair təfəkkürünün məhsulu kimi əyaniləşir:

*O, bəxtiyardır, artıq əsarət anlamıyor,
Gözəl-gözəl gəzinir, hür yaşar o solğun nur.
Fəqət, üzər bəni hər ləhzə bir vərəmli xəyal,
Əcəmi yaqlaşıyor? Ya nədir bu küskün hal? [1, s.95]*

*O şəhamətli, atəşin gözlər
Ruhi-əş'arə bir təcəlligah
Olaraq nuri-e'tila sərpər.
O gül əndamı iştə seyr ediniz!
Pəmbə güldən gözəl deyil də nədir!? [1, s.97]*

*Pəmbə şəmsiyyəsilə bir dilbər,
İştə sahil boyunca sallanaraq,
Süzülən pəmbə bir qayıqda yüzər,
Əndəlibanə tatlı zümzümələr. [1, s.101]*

Müqayisə. Nümunələr göstərir ki, H.Cavidin yaradıcılıq ədasında, sənətkarlıq əlamətlərində klassik şeirinin nəfəsi daha munisdir. Məcazların poetik vüsəti, mənə dərinliyi də H.Cavid üslubunun fəlsəfililiyi ilə birbaşa bağlıdır. H.Cavidin obrazları, məcazlar sistemi kontekstin sanballılığına xidmət göstərir, epitet, müqayisə, metafora və digər bədii təsvir vasitələri gerçəkliyin rəngarəng obrazları kimi meydana çıxır və fəlsəfi fikir aşılıyır. Emosional və mühakiməvi başlanğıcın gücləndirilməsi baxımından təşbehlər də H.Cavid üslubunda aparıcı keyfiyyətlərdə təzahür edir.

Məlumdur ki, lirik forma üçün təşbehlərin əhəmiyyəti çox böyükdür, bəlkə də obrazlılığın yaranmasında həlledici amildir. Müqayisələr lirik fəallığın mənbələrindən biri kimi H.Cavid obrazlarına xüsusi lirik nəfəs verir.

Məlumdur ki, Hüseyn Cavidin təsvir və tərənnüm üsulları olduqca zəngin və rəngarəngdir. Onun təsvirində real həyat faktları ilə mücərrəd, səmavi xəyalların qərribə sintezi var. O, mətləbdən-mətləbə, hadisədən-hadisəyə keçdikcə böyük ustalığ nümayiş etdirə bilir. Bu keçidlər çevik bir manera ilə baş verir. H.Cavid lirik qəhrəmanlarının düşüncələrini rəvan, axıcı bir təhkiyə ilə ifadə edir. Üslubi şəraitin dəyişməsi ilə bu təhkiyə bəzən sakit, təmkinli, ləng ahənglə müşaiyət olunur. Deməli, şair konkret situasiyadan asılı olaraq, öz lirik təhkiyəsini nizamlayır, şəraitə müvafiq sistemə salır. Bütün hallarda görkəmli söz ustasının təhkiyəsi çox möhtəşəm və şirindir. Çünki onun əsərlərinin estetikasına xüsusi bir təbiilik verən xalqımızın canlı, təbii və zəngin dili, koloritli danışq tərzidir. Onun nümunəvi bədii üslubu, bütövlükdə poetikası ifadə vasitələri ilə bağlı tərəfləri, şairanə nitqi dilimizin canlı leksikasına əsaslanır. Onun lirik əsərlərinin əsas mate-

riallı dilimizin sözləridir, nitqimizin canlı ünsürləridir. Buna görə də müqayisə H.Cavid üçün tükənməz bir rezervuardır. O, xalq deyimlərini o qədər yerində, sərrast işlədir ki, onlar şeir nitqində öz təbiiliyi ilə estetik gözəllik yaradır. Bununla şair dediyi bütün poetik tezlərini oxucu üçün doğmalaşdırır, obrazların ən səciyyəvi cizgilərini dürüst göstərir. Hər bir təşbehin arxasında müəllifin həm daxili təlatümlərini, qəlbini çırıntılarını hiss edirsən, həm də dinamik, hərəkətdə olan poetik obrazları yaddaşına həkk edirsən.

Məlumdur ki, "Təşbehin leksik mənası müəyyən xüsusiyyət və şəraitə görə iki şey (məfhum) arasında uyğunluqdur. Bədii təşbeh müəllif tərəfindən bir şeyin başqa bir şeyə (məfhuma) oxşadılmasıdır. Təşbeh əsasən dörd ünsürdən təşkil olunmuşdur ki, bunlar da "ərkanü təşbih (təşbihin sütunları) adlanır...

Təşbehi təşkil edən bu dörd ünsür orta əsr klassik poetikasında qəbul edilmiş ümumi prinsipdir və sonrakı dövrlərdə yaranmış istər elmi əsərlərdə, istərsə də dərsliklərdə həmin dörd ünsür saxlanılmışdır... Bu ünsürlər tək-cə say baxımından deyil, həm də məzmun cəhətdən də bir-birinə uyğun gəlir". [67, s.109]

Hüseyn Cavidin bədii üslubunun zəngin və təsirli olmasında müstəsna əhəmiyyəti olan təşbehlər ən mükəmməl poetik kateqoriyalardandır. Təşbehlərlə H.Cavid həyat, cəmiyyət haqqında həqiqətləri daha dolğun və əhatəli şəkildə söyləmək imkanları qazanır. Onun çoxqatlı və mürəkkəb insan konsepsiyası, sosial hadisələrə davamlı və güclü marağı müqayisələr zəminində aşkarlanan obrazlarla canlandırılır. H.Cavid üslubunun əhəmiyyətli hadisəsi olaraq müqayisələri lirik vüsətini qiymətləndirərkən bir cəhəti xüsusi qeyd etmək yerinə düşər ki, şairin əsərlərinin daxili güşələrinə, poetikasına, lirik təhkiyəsinin keyfiyyətli əlamətlərinə nüfuz etmək üçün təşbehlər ən münasib obrazlı ifadələrdən biridir. Təşbehlərdən istifadə özünə məxsusluğu H.Cavidin sənətkar fərdiyyətinin mühüm tərəflərini müəyyənləşdirmək üçün olduqca önəmli faktlardır. H.Cavidin hikmətli şeir sətirlərində ifadə olunan müdrik fikirlərin ekspressivliyində təşbehlərin geniş şəkildə işləkliyi diqqətdən yayınmır. Misranın üslubi cizgilərinin dolğunlaşması, kəsərli formalarına düşməsi bənzətmələrin fəallığı ilə baş verir. Gerçəkliyə münasibət tərzindən asılı olaraq təşbehlər şeirin estetik yetkinliyinə xidmət göstərir:

*Papalar, həp xəlifələr hər gün
Diz çökərlərdi türkə qarşı bütün.
Çünki parlardı ərlərin qılıcı,
Həpsi **qartal kibiydi** saldırcı. [1, s.52]*

***Gönül çocuq kibi** seyr eylədikcə aylənərək,
Şu tərs aqıntıyı keçmiş həyata bənzətiyor. [1, s.55]*

***Kəhkəşan sütlü nəhri** andıraraq,
Əzəli bir kitab oqurdu bana. [1, s.56]*

*Yuca dağlar qədər, əvət, qocaman
Dalğalar gürləyib gəlir hər an. [1, s.57]*

H.Cavid poeziyasında təşbehlərin istifadə miqyası genişdir. Onun işlətməsindəki kəmiyyət çoxluğu misraların məna keyfiyyətinə uyğundur və şeirin poetik strukturunda aparıcı mövqedədir. Ona görə də H.Cavid şeirlərindəki məcazları məhdud çərçivə daxilində deyil, geniş üslubi aspektlərdə götürmək məqsədəuyğundur.

H.Cavid şeirlərinin poetikasında məcazın məziyyətlərindən danışarkən onun üslubi incəliklərinə sənətkar həssaslığını xüsusi qeyd etmək olduqca vacibdir. Məna siqlətinin yaradıcılarından biri kimi təşbehlərin yerinə yetirdiyi üslubi-semantik vəzifələrə diqqət yetirsək görərik ki, onların iştirakında əsas amil mətnin məzmunudur, mündəricənin daxili dinamikasıdır.

H.Cavid poeziyasında təşbehlərin çoxqatlı sistemi yaradılmışdır, məcazlar kompleksi içərisində onlar daha çox estetik çalarlıdır və H.Cavidin üslubi yaradıcılıq qəliblərinin, bənzətmələrin

gözəlliyini şərtləndirən onların ecazkarlığıdır. Yaradıcılıq mizanı ilə mizanlanmış təşbehlər misra və bənd quruluşunun estetik ifadəsi olaraq çox tutumludur. Bədii mətnədə onlar ilk növbədə poetik dəyərlər mənbəyidir. Eyni zamanda bədii idrak, sənət və sənətkarlıq meyarıdır. Təşbehlər Hüseyn Cavid şeirinə hikmət, dərin mündəricə, poetik mənalara gətirməklə bərabər yüksək sənət meyarları da gətirir, bəlağətli şeir nitqinin yaranmasında müstəsna rol oynayır:

***Kainati-elm**, o bir **dilbər həyat**,
Ən müqəddəs bildiyim bir **kainat**...
Elm, əvət, pək sevdiyim **dildar** idi,
Ən gözəl bir **yari-əfsunkar** idi.
Elmə vermişdim gönül arifmisal,
Bilmiyordum başqa aləm, başqa hal. [1, s.82]*

*Günəş kibi tarixləri parlatıyor, baqsanız,
Səmərqəndin darülfünunları, rəsədxanəsi.
Əvət, arslan yavrularım! **Türk eli həp şanlıdır**,
Elmas kibi ləkəsizdir, saqın, qafil olmayın.
Əsr, iyirminci əsrdir! Vəzifəsi pək ağır...
Arş iləri!
Qomşular yol aldı, geri qalmayın! [1, s.129]*

Təşbehlər sənətkarın ürək çırpıntılarını, mənəvi varlığını, emosiyalarını obrazlara çevirməklə şeirin uğurlu tərtibinə nail olunur. Təşbeh şeir estetikasının əsas prinsiplərinə və bədii tələblərinə cavab verir. Təşbehin incə poetik imkanları sənət ehtiyaclarını ödəməyə yönəldilir. Poetik mətləb müfəssəl bənzətmələr fonunda xüsusi üslubi məziyyətlər qazanır. H.Cavid poeziyasından götürülmüş şeir fraqmentlərindəki təşbehlərin bədii yetkinlik dərəcəsiindən aydın görürük ki, gerçəkliyə münasibət tərzindən asılı olaraq məcazlar bədii mətnin deyim modellərində həlledici mövqeyə malikdir. Məcəzi sözün üslubi uğuru ilk növbədə şeirin mündəricəsinə, lirik məzmununa maksimum uyğunluğundadır.

H.Cavidin təşbehlərinin siqlətini duyduqca belə bir qənaət özünü doğruldur: bu obrazlı birləşmələrdə şairə məxsus fərdi dəsti-xəttin konturları çox aydın görünür. Bu H.Cavid yaradıcılığı, onun poetikası üçün ən səciyyəvi cəhətlərdən biridir. Obrazlar diktə edir ki, böyük sənətkar həmişə həyatı müşahidələrinə istinad etmiş, özünün təbii sənətkar yaşantılarını və duyğularını qələmə almışdır. Ümumbəşəri mənalara yüklənmiş obrazları bədii ümumiləşdirmələr səviyyəsində təzahür etdirilmişdir. Onun əsərlərində bütün obrazlı ifadələr kimi, təşbehlər də sənətkarlıq özünü təsdiqi, öz üslubuna sadıqlıq əlamətləri kimi təzahür edir.

*Bəklilər mavigözlü bir mələyin
Nurdan dökmə **nazik əllərini**.
Bir **çiçəkdən seçilmir** hərgiz,
Həm də bir **qönçədir** ki, pək nadir...
O gül əndamı iştə seyr ediniz!
Pəmbə güldən gözəl deyil də nədir!? [1, s.97]*

*Münəvvər saçlarınmış sanki zəhrələrdən bir məş'əl,
Yaqarmış xəlqi!.. Hər kəs qorquyor, uç get, saqın gəlmə! [1, s.98]*

Müqayisələr H.Cavidin poeziyasında xüsusi poetik nəfəs yaradır. Klassiklərimizin poetik təcrübəsində də geniş yayılmış bu poetik üsul H.Cavidin üslubunda özünü orijinal özəllikləri ilə göstərir. Poetik fikri daha aydın cizgilərlə, emosiya və həyəcanlı məqamları orijinal formalarda canlandırmaq üçün müqayisələr H.Cavidin şeirlərində yetkin bədii dəyər qazanır. Obraz zənginliyinə meyil H.Cavid poeziyası üçün səciyyəvi olduğu üçün müqayisələrin məcazları sistemindəki

mövqeyi də olduqca fəal görünür. Məsələn, şairin “İsmayıl bəy” şeirində lirik qəhrəmanı günəşə bənzədir. Bu bənzətmə ilə İsmayıl Qasıralının şəxsiyyətinə, onun xalq və vətən qarşısındakı xidmətlərinə, çoxşaxəli və səmərəli fəaliyyətinə işıq tutur. İsmayıl bəy – günəş qarşılaşdırması müəllifin bədii niyyətini bir qədər də gücləndirir, ona xüsusi üslubi kəsər, poetik ovqat gətirir. Sənətkarın təsdiq pafosu son dərəcə inandırıcı görünür. Bu üsul şairin obrazlılığı psixologizmlərlə qarışdırıb həqiqəti parlaq şəkildə göstərmək istedadı kimi olduqca əhəmiyyətlidir. Müqayisədən dərhal hiss olunur ki, sənətkarın tendensiyası hansı istiqamətdədir:

*İsmayıl bəy, o bir böyük türk idi,
Bir **günəşdi**. Kırım üfüqlərindən
Parlayıb ətrafı nura qərq etdi,
Yıldızlar yaratdı şəfəqlərindən. [1, s.134]*

Deməli, bədii mətn quruculuğunda H.Cavid təşbəhlərdən yüksək sənətkarlıqla yararlanmaqla şeir dilinin bədii-üslubi strukturuna da kamillik gətirir. Təşbəhlərin üslubi çevikliyi şeirin estetik ləyaqətində müstəsna rol oynayır. H.Cavidin poetikasında təşbəhlər ilk öncə varlığı obrazlı mənimləmə və poetik qavrayış vasitəsidir. Onun üslubunda bənzətmələrin emosional-eskpressiv çalarları real cizgilərlə meydana çıxır, məcazi sözün estetik cəhətdən aktuallaşması faktı kimi daha çox maraq doğurur.

H.Cavidin yaradıcılığına məxsus sanballı deyim tərzində təşbəhlərin fəal iştirakı üslubi zərurətdən doğduğu üçün bədii mətnə forma və məzmun tərəvəti qazandırır, az sözlə dərin fikir ifadə etmə məharətini nümayiş etdirir.

*Pürhəvəs, şe'rə mübtəla **bir qız**:
Nura aşıq sevimli bir **yıldız**.
Göydən enmiş mələk kibi pürnür,
Göyə çıqmış bəşər kibi məğrur... [2, s.100]*

*Ah... bilməm bu hüsni-xoşəlhan
Hanki qəlbin şüküftə qönçəsidir?
Bu mələk qız, bu nuri-xoşcərəyan
Əcəba, bir dəniz pərisimidir!? [2, s.101]*

H.Cavidin şeirində estetik qayənin, mündəricənin ifadə üsullarından biri kimi təşbəhlər orijinallığı, təkrarolunmazlığı ilə seçilir, ustad sənətkarın üslubi özünəməxsusluqlarını göstərən, poetik tapıntı təəssüratı yaradan bədii təsvir vasitəsi kimi böyük üslubi dəyər kəsb edir. Təşbəhlər H.Cavidin ümumi poetik dil və üslub səcyyəsinə aşkarlayır. Təsvir predmetinin zahiri cizgilərindən tutmuş daxili həyəcanlarına qədər bütün əlamət və keyfiyyətlərini xarakterizə edir. Təsvir predmetinin rəmzi mənalara üzə çıxarılır. Müqayisə və qarşılaşdırmaların köməyi ilə H.Cavid çox zaman naturalist təsvir və rəmzləşdirilməni çulğalaşdırmaqla onu lirik qəhrəmanın daxili aləmiylə əlaqələndirir, bütün hallarda psixoloji ovqatın ifadəsinə xidmət göstərir. Bu özünü “Qəmər” adlı lirik əsərində uğurla işlətdiyi aşağıdakı nümunədə bütün qabarıqlığı ilə göstərir:

*Dəniz də heyrətə dalmış, bənim kibi o da düşkün...
Bənim kibi o da müstəğrəqi-xəyal idi; lakin
Bən ağılyordum, o, xamuş... bən həyatıma küskün,
O eyliyordu dərəgüş önümdə bir tənə-simin. [2, s.105]*

Metafora. H.Cavidə məxsus ifadə tərzindəki qeyri-adiliklər məcazi söz və söz birləşmələrinin estetik təbiətindən irəli gəlir. Dərin obrazlılıq məcazların intensiv qüvvə ilə çıxış etmə imkanlarından yararlanır. Məcazi sözlər H.Cavidə məxsus obrazlı fikrin əsas qaynaqlarındandır və onu şərtləndirən ən mühüm məziyyətlərdən biri də fikri olduqca yığcam və lakonik canlandırma im-

kanlarının genişliyindədir. Bu baxımdan H.Cavidin metaforaları obrazlı fikrin yaranmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Janr xüsusiyyətindən, ideyasından, mövzusunda asılı olmayaraq, H.Cavidin dilində metaforalar xüsusi təravət və poetik cazibəsi ilə mətnə parlaq obrazlılıq bəxş edir. Bədii mətni zənginləşdirən metaforalar ona üslubi əlvanlıq, emosional-ekspressivlik, forma gözəlliyi verir. H.Cavid şeirinin oxunan kimi düşüncələrə hakim kəsilməsi, yaddaşlarda dərin iz buraxması məhz məcazların öz başlanğıcını fitri istedadından alması ilə bilavasitə bağlıdır. Metaforaların yaratdığı obrazlı deyim tərzində dərin estetik zənginliklərlə meydana çıxır və onun hər bir na-dir poetik tapıntı səciyyəlidir. Çünki metafora, hər şeydən öncə obrazlı sözdür, H.Cavidin obrazlı təfəkkürünün məhsuludur.

H.Cavid metaforalarla sözcülüğün qarşısını alır, quru təsvirçilikdən yaxa qurtarır. Uğurlu metaforalarda o, sözə yeni poetik nəfəs verir, təkrar olunmaz təsvir və təcəssümün vasitəsi ilə mətnin potensial obrazlılıq imkanlarını genişləndirir:

*Azacıq keçməmişdi... bir tufan
Qoparaq, çıldırıb qudurdu dəniz.
Baqdim oynar da sallanır hər an,
Bir beşikdən seçilmiyor gəmimiz.
Gəmi sərsəmləyib şu fırtınadan,
Bağırır, sanki istiyor da aman. [1, s.56-57]*

Şeirdəki poetik obrazlılıq, onun obrazlı keyfiyyəti öz başlanğıcını müəllifin xüsusi sərrastlıqla işlətdiyi metafora özlündən almışdır. Poetik fikrin münasib üslubi fiqurlarla, zəngin biçimli bədii formalarla ifadəsi təmin olunmuşdur.

Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, metaforaların da özlündə müxtəlif predmet və anlayışların qarşılaşdırılması, müqayisəsi dayanır. Bu cəhətdən metaforalar təşbehlərə çox yaxındır. Təsadüfi deyil ki, Aristotel də metaforanı ixtisar olunmuş təşbeh kimi səciyyələndirmişdir.

Odur ki, qarşılaşdırılan əlamətlərin sintezindən əmələ gələn poetiklik metaforalarda olduqca qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Müqayisədən doğan əlvanlıq məzmununun poetik qavrayışını intensivləşdirir, fikir zənginliyi müdriklik doğurur. Təbiidir ki, bunun nəticəsində sənətkarın tələq etməyə istədikləri oxucuya xoş təsir bağışlayır. Deməli, sərrast seçim, məqamında istifadə metaforanın bədii cəhətdən tutarlı olmasının əsas təminatçısıdır.

H.Cavidin əsərlərinin kamillik dərəcəsinə çatdıran bədii dili ən mükəmməl zövq mənbəyidir. Lirik şeirlərinin bədiiliyini tamamlayan üslubi fiqurlar, bədii təsvir üsulları mətni bütövləşdirən ciddi komponentlərdir. H.Cavidin bənzərsiz lirikasının dilini cilalayan zəngin lüğət tərkibli, antiteza yaradan leksik vahidlər, məcazlar sistemi, üslubi fiqurlar və s. bir-birinə poetik məntiqlə hövülür, təsvir obyektindən doğan məcazi sözlər, sintaktik konstruksiyalar misraların bəzəyinə çevrilir. Hüseyn Cavidin lirik əsərlərində, ümumən bütün yaradıcılığında xalq dilinin gözəllikləri diqqət çəkir, bu dilin zənginliyi, şirinliyi dərhal hiss olunur. Buna görə də belə bir hökmü səsləndirmək yerinə düşər: H.Cavidin üslubunda milli düşüncə tərzinə, vətəndaş təəssübkeşliyinə məhəbbət dənılmaz faktdır. Sənətkar mövqeyini, düşüncə tərzini, şair mentalitetini H.Cavid doğma dili ilə, milli təfəkkür, milli idrak tərzini ilə nümayiş etdirmişdir. Mühakimələrinin poetikliyi, dolğunluğu bu məziyyətdən yaranır. Üslubunun hərərəti və əhatəliliyi də bu amillə şərtlənir. Şairin poetik düşüncələrinin oxucuya ruhi rahatlıq gətirməsi də öz başlanğıcını həmin mentalitetdən götürür.

H.Cavidin poeziyasında ifadə vasitələri ilə bədii fikrin möhkəm vəhdəti, qaynaq edilmiş sintezi, qırılmaz əlaqəsi vardır. Şeir dilinin elastik, cazibədar strukturu mütəfəkkir söz ustasının düşüncə kamilliyi ilə bağlıdır. Şeirin quruluş sistemi, sözlərin simmetrik uyğunluğu forma ilə məzmunun ahəngdarlığına yol açır. Gözəl üslubi forma kamil poetik təfəkkürün məhsulu kimi meydana çıxır. Bu baxımdan metaforalar onun fərdi üslubunda ona görə öz işləkliyi ilə seçilir ki, onların da poetik fikirdə möhkəm sintezi mövcuddur. Ona görə elə hallar olur ki, bəzən H.Cavidin bütöv bir şeiri bir metafora üzərində qurulur, əsərdə ifadə olunan əsas mündəricə, fikir və həyəcanlar hə-

min metaforanın formalaşdırdığı əhvali-ruhiyyə üzərində köklənir. Onun “İlk bahar” adlı şeirindəki kimi. Şeir belə başlayır:

*Bahar, bahar gəlmiş, yenə ilk bahar;
Güllər, çiçəklər gülər, quşlar oynar.
Göyün altın saçlı qızı nur saçar,
İnsanların tutqun gönlünü açar. [1, s.48]*

“Göyün altın saçlı qızı”, “Güllər, çiçəklər gülər” metaforaları qeyri-adi poetik gözəllikləri oxucunun təxəyyülündə əyaniləşdirir. Bu təsəvvür poetik düşüncə, coşqun hiss-həyəcan mənbəyinə çevrilir. Müxtəlif məfhum və varlıqlar arasındakı oxşarlıqlar müəllif üçün poetik assosiasiyalar imkanını reallaşdırır. Məhz metaforalar sayəsində təsvir poetik səslənir. Qarşılaşdırılan anlayışlar bədii assosiasiyası kontekstə xüsusi tərəvət bəxş edir.

H.Cavidin yaratdığı məcazlar sistemində metaforaların mükəmməl nümunələri bir daha göstərir ki, onların üslubi dəyəri fərdi əlamətləri ilə daha cəlbedicidir. Metaforalar ona görə yaradıcılıq amili kimi təqdirə layiqdir ki, onlar bədii mətni siqlətləndirməkdə müstəsna rol oynayır, öz tərəvət və orijinallığı ilə obrazlı keyfiyyəti gücləndirir, bənzərsizliliyi ilə poetik icad təsiri bağışlayır.

*Toqunma, ruhum! Əvət, **kinlidir fələk**, bir gün
Qızar, həmən gücənib intiqam alır səndən [1, s.63]*

***Günəş güllər, bulut ağılarsa**, ey mələkxəndə,
Səmada qevsi-qüzəhlər saçar təbəssümlər. [1, s.62]*

*Bütün cihan uyuyor, kainat həp dalğın...
Məgər xəyali-bəidinlə ruhi-məcruhum. [1, s.103]*

***Dəniz də heyrətə dalmış**, bənim kibi o da düşkün... [1, s.105]*

H.Cavidin metaforalarında ilk öncə təsvir obyektinə onun subyektiv baxışlarının əksini, predmet və hadisələrin vacib cizgilərini duyub mənalandıрмаq xüsusiyyətini görürük. H.Cavidin şeirləri öz poetik konsepsiyası və aləmi etibarilə bütövdür və bu bütövlükdə onun mövzusu əlvanlığı, gördüyümüz kimi, ifadə formalarında həyatın ən müxtəlif hadisələrinə uyğunluğunun şahidi olur.

Metaforaların incə üslubi xüsusiyyətini dərindən duymaq H.Cavid sənətinə möhtəşəm bir lirik səciyyə aşılayır. Təsadüfi deyil ki, metaforalarla zəngin olan şeirlərinin əksəriyyəti yeni məzmunlu, yüksək estetik prinsiplərə əsaslanan lirika nümunələrindən ibarətdir. Onun şair qəlbindən gəlib keçənlərin məcazi sözlərlə canlandırılması heç də təsadüfi deyildi. Metafora qismində məcazlaşan sözlər H.Cavidin qadir qələminin sayəsində obrazlılıq səviyyəsinə yüksəlir, misraların siqlətli formalarında əzəmətli səslənir. H.Cavidin lirik şeirlərində elə metafora yoxdur ki, o, bu və ya digər dərəcədə şairin poetik-üslubi kəşfləri və sənətkarlıq prinsipləri ilə səslənməmiş olsun. Bu, H.Cavid poetikasını xarakterizə edən başlıca keyfiyyətlərdəndir. Aşağıdakı nümunələrdən də aydın duyulur ki, metonimiyalardan doğan poetik ovqat mahiyyət etibarilə çoxcəhətlidir və buna görə də onun üslubunda metaforalar olduqca sərrastdır:

*Kədərli, sisli bir aqşamdı, **ağlıyordu** səma;
Bütün üfüqləri sarmışdı möhtəriz, məhcub
Bulutlar... iştə o matəmnisar dəmdə bana
Uzatdı dəsti-qəza pək acıqlı bir məktub. [1, s.110]*

*Baq! Şu yanda **gülümsüyan** yeni doğmuş ay nədir?
Şəfaqlərin doğurduğu bir qızıdır ki, hər yerdə
Türk adını e'lan için bir səmavi aynədir,
İştə! Bizim tariximiz... həm yerdə, həm göylərdə. [1, s.128]*

*Gönlüm quşu geyib genə matəm libasını,
Ağaz edibdi nəğmeyi-möhnət fəzasını. [1, s.121]*

H.Cavid lirikasında metaforalar əslində şairin yaradıcılıq üslubunun əsas xüsusiyyətlərini tam əks etdirmək prinsipinə yönəlmişdir. Əsərlərinin ideya məzmunu ilə daxili təmas H.Cavid lirikasındakı metaforaların başlıca xüsusiyyətidir. Hər bir metafora zəngin obrazlılığın təməlinə dayanır və lirik ovqatlar şairin poetik fərdiyyətinin orijinallığından xəbər verir. Metafora Hüseyn Cavid qələmində deyim forması deyil, onun arxasında daha çox müəllifin varlığı, gerçəkliyi obrazlı qavramasının bütöv konsepsiyası dayanır.

*Zülmət dağıldı, zülmü fəsad oldu payimal,
Hər yerdə sanki haqqü ədalət gülümsüyor.
Al bayrağın qanatları altında, pürməal
Hər çöhrə, hər dodaq saçıyor ləm 'ə-ləm 'ə nur. [1, s.79]*

H.Cavid istedadını təyin edən estetik faktor olaraq obrazlar sisteminin zənginliyi, obrazlı dilin mükəmməlliyidir. Lirik təhkiyədəki təbiilik, sadəlik və rəvanlıq onun zəngin bəşəri duyğularını və idrak potensialını üzə çıxaran əsas faktorlardandır. Şairin kamil üslubu bədii mətnə daxil etdiyi hər bir məcazi sözü estetik fakta çevirir. Şairin fəal vətəndaşlıq mövqeyi, təsvir etdiyi hadisələrin məğzinə cəsarətli müdaxilə qabiliyyəti onun yüksək səviyyədə bədii-estetik ümumiləşdirmə istedadı ilə qovuşur. Azərbaycan dilinin bütün imkanlarından, leksik-estetik qüdrətindən faydalanmaqla öz humanist düşüncələrini daha dolğun, daha dəqiq, daha emosional formalarda ifadə edir.

H.Cavid sözün məcazi imkanlarından, məcazi sözlərin poetik nüanslarından obraz kimi səmərəli istifadə etməklə mükəmməl fikir konstruksiyaları yaradır. Məcəzalarla o, təsvir-tərənnüm obyektini gözlərimiz önündə əyaniləşdirməyə səy göstərir. Ən çox yadda qalan odur ki, bütün müqayisələrdə, müxtəlif səciyyəli predmetləri və hadisələri qarşılaşdıranda təbiətlə insanı sintez şəklində götürür və oxucusuna reallıqlar haqqında aydın təsəvvür formalaşdırır. Bu məqamlarda H.Cavidin təhkiyəsinin özü də könül titrədən bir lirikaya çevrilir. O, müqayisələrlə, predmetlər arasındakı assosiasiyalarla sözün şeiriyyətini duyur, təsvir obyektinin estetikasını aşkarlayır və onu öz bədii üslubunun qaynağına çevirməyi bacarır.

Canlı, təbii və sadə ifadə tərzilə səciyyələnən H.Cavidin üslubunda məcəzaların bütün növləri mətnin estetik bütövlüyünü öz cizgi əlamətləri ilə daha da zənginləşdirir. Onların işlətmə metodikası ənənəvi olsa da, H.Cavidin lirik mətnlərində nitq fərdiliklərini büruzə verir. Onlar daha çox bədiiilik süzgəcindən keçdikdən sonra kontekstdə özünə yer edir. Ümumi mətnin ritm və dinamikası ilə uyğun məcəzalar misraların ahəngdarlığını maksimum kamilliklə üzə çıxarır, müəllifin mühüm bədiiilik göstəricilərindən biri kimi lirik vüsətin kamil şəkildə təzahürünə çevrilir.

H.Cavidin ideya-poetik axtarışlarının, fəlsəfi qənaətlərinin mükəmməl şəkildə ifadə olunduğu lirikasında məcəzalaşdırılmış leksik vahidlər, ifadələr konkret bir üslubi məqsəd izləyir və şair öz poetik duyğularını bu məcəzalar vasitəsilə kəskinləşdirir. Lirik qəhrəmanın şüurunda və qəlbində bu və ya digər anlayışların həkk olunması və onların məcəzalarla qabardılması missiyasını məcəzalar daha operativ şəkildə yerinə yetirir. Çünki H.Cavid üçün öz həyəcanlarını, təlaş və qayğılarını ifadə etmək üçün daha inandırıcı vasitələrə müraciət tərzilə, məcəzalara tez-tez üz tutur. Çünki şairin bütün hissyyatından süzülüb gələn poetik məzmun məcəzalarla daha asanlıqla dərk olunur. H.Cavidin lirikasının intellektual təbiətini məcəzalar bütün incəlikləri ilə, daxili keyfiyyətləri ilə açar bilir. Aşağıdakı mübaligədə bunun ən bariz nümunəsini görürük:

*Tüklərim ürpərdi, həp sərsəmlədim,
Baqdım, artıq başqa bir aləmdəyim;
Sıçrayıb beynimdə qan vulkan yapar;
Gah enər qəlbimdə bir tufan yapar. [1, s.83]*

Nəticə / Conclusion

H.Cavidin poetik qayğı və mühakimələri, həyəcanlı nidaları, məcazlaşmış sözlərlə, onun lirik əhatəsi və digər üslubi fiqurlarla çulğalaşaraq bədii mətləbin poetik həlli, şərh üçün tətbiq olunur. Səciyyəvi xüsusiyyət odur ki, H.Cavidin lirikasında mənəvi mövzu mərkəzi yer tutur, müxtəlif şəkildə və aspektdə inkişaf edən bu mövzunun fəlsəfi-tarixi, social-mənəvi aspektləri məcazi leksikanın fəallığı ilə açılır. H.Cavid lirikasında mənəvi aspekt aparıcı olduğu üçün digər aspektləri də özündə ehtiva edir. Bütün aspektlər onun qələminin qüdrəti, original üslubu sayəsində sənətkarlıqla canlandırılır. Bu üslubun orijinallığı ləyaqət həddində meydana çıxır. Məhz buna görə də “İstedadlı söz ustası H.Cavid ədəbiyyat tariximizdə orijinal üslub sahibi kimi şərəfli yer tutur” [5, s.65].

Ədəbiyyat / References

1. Cavid, H. Əsərləri. [5 cildə], c.1. – Bakı: Lider, 2005.
2. Cavid, H. Əsərləri. 5 cildə], c.5. – Bakı: Lider, 2005.
3. Cavid, H. Əsərləri. [5 cildə], c.5. – Bakı: Lider, 2005.
4. Cavid, H. Əsərləri. [5 cildə], c.3. – Bakı: Elm, 2007.
5. Hüseynov, R. Əbədi Cavid. – Bakı: Nurlan, 2007.

Поэтическая лексика: метафорическая изящность и оригинальные средства изображения

Малахат Бабаева

Доктор философии по филологии

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет. Азербайджан.

E-mail: milababayeva@mail.ru

Резюме. Активный отклик Г.Джавида на действительность, в прямом смысле этого слова, творческая психология, дает о себе знать в каждом используемом им языковом знаке. Его художественная манера, эстетический вкус и интуиция занимают активную позицию во всех сферах его творчества. Все средства описания и выражения возводятся в пере Г.Джавида до уровня почти совершенной системы и поэтического постулата. Творческий потенциал и энергия великого художественного мыслителя создают сильные эстетические формулы и формулировки в совершенстве системы метафор. Художественные мысли распадаются на удивительные образы и во всех случаях опираются на совершенные законы поэтики поэзии. Эти качества дали великому художнику возможность создавать в нашей литературе оригинальные шедевры.

Ключевые слова: Гусейн Джавид, поэзия, метафора, образность, эстетика